

УДК 351.773.1

М. І. Мелешко,
головний спеціаліст,
Секретаріат Кабінету Міністрів України

ПРОБЛЕМИ І ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ ЗЕРНО- ПРОДУКТОВОГО ПІДКОМПЛЕКСУ ТА ФОРМУВАННЯ ЙОГО ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ПРИВАБЛИВОСТІ

У статті визначено проблеми і шляхи удосконалення зерно-продуктового підкомплексу та формування його інвестиційної привабливості. Проаналізовано ефективність функціонування сільськогосподарського виробництва, ступінь інтеграції товаровиробників продовольчого зерна з підприємствами зберігання та доведення його до необхідних цільових стандартів якості, виробництво борошна, круп з хлібопекарськими підприємствами тощо. Запропоновано запровадити комплексний підхід до розв'язання спільних проблем єдиної системи виробництва, зберігання, переробки та реалізації продукції в умовах залучення інвестицій у зерно-продуктовий підкомплекс.

The article defines problems and ways of improvement of food grain production brunch and creating its attractiveness for investments. The function efficiency of agricultural grain production and the degree of integration food grain producers into companies that store grain and bring it to targeted quality standards, companies that produce flour, bakeries etc. where analyzed. It was suggested to use complex method of solving mutual problems inside the unitary production, storing, processing and selling system under the terms of attracting investments into the food grain production complex.

ВСТУП

Зерно-продуктовий підкомплекс, як відомо, сформований ще за часів колишнього СРСР. Його характерною особливістю на той час була спрямованість на забезпечення встановлених обсягів виробництва зерна (виконання планових завдань з валового виробництва продукції).

Що ж стосується якості зерна та його господарської придатності, то ці питання, хоча й розглядалися у певній мірі, але не належали до контрольованих планових показників.

Ці показники на той час не формували державних регіональних пріоритетів, тобто обсяги виробництва зернової продукції не ув'язувались з її господарською придатністю та якістю. Така неперспективна і непрогнозована (за показниками валового виробництва) державна стратегія у плануванні параметрів зернового господарства призвела до того, що продовольче зерно озимої пшениці в Україні вирощували практично в усіх природно-кліматичних зонах, незалежно від їх біокліматичного потенціалу. Відповідно до цієї необгрунто-

ваної стратегії створювалась відповідна виробнича інфраструктура в регіонах вирощування озимої пшениці, її промислової переробки, зберігання тощо.

Особливо негативно на економіці агропромислового сектору позначились результати цієї стратегії в північних регіонах України, зокрема у зоні Полісся. Тут інтенсивне сільськогосподарське виробництво набуло поширення навіть і на осушених землях. Станом на 1 січня 2008 р. в Україні на балансі у сільськогосподарських підприємствах під посівами нараховувалось 964 тис. гектарів осушених земель, із них під зерновими і зернобобовими культурами — 437 тис. гектарів, в тому числі під озимую пшеницею — 184 гектарів.

Переміщення виробництва продовольчої пшениці в регіон з дрібними за розмірами полями, який непридатний за економічними і біокліматичними умовами для одержання зерна з низькою собівартістю та високими хлібопекарськими якостями, призвело до необхідності адміністративного встановлення для цієї зони вищих цін реалізації на пшеницю порівняно з південними регіонами. Одночасно як наслідок відсутності регіональної спеціалізації виробництва на території цього сільськогосподарського регіону створено відповідну виробничу та соціально-побутову інфраструктуру. Останню фінансово підтримували за рахунок коштів державного бюджету та доходів від сільськогосподарської діяльності з розмитими критеріями і засадами територіального розміщення виробництва.

У результаті Україна увійшла в ринкову економіку, отримавши у спадок нераціональну структуру виробництва, яка в найменшій мірі враховувала природно-кліматичні та економічні чинники.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою даної статті є визначення проблем і шляхів удосконалення зерно-продуктового підкомплексу та формування його інвестиційної привабливості.

РЕЗУЛЬТАТИ

У ринкових умовах ефективність функціонування сільськогосподарського виробництва в значній мірі залежить від ступеня інтеграції товаровиробників продовольчого зерна з підприємствами зберігання та доведення його до необхідних цільових стандартів якості, виробництва

борошна і круп, з хлібопекарськими підприємствами тощо.

Ці виробництва за радянських часів мали свої особливості та закономірності у формуванні розгалуженої мережі та інфраструктури зернового господарства, які Україна отримала у спадщину зі всіма їх конструктивними та організаційно-економічними недоліками. Регіональна інфраструктура тоді формувалася лише за кількісними ознаками (місткістю зберігання, перероблення тощо) протягом всього періоду існування СРСР без урахування порівняльних техніко-економічних характеристик підприємств із зарубіжними аналогами, конкурентними на світовому ринку. З урахуванням світових досягнень у конкретній інтегрованій системі (у нашому випадку — зерно-продуктовому підкомплексі) розвинені країни розробляють стратегію будівництва нових і своєчасну реконструкцію та модернізацію старих підприємств. В Україні ж кількісна стратегія призвела до того, що у спадок нам залишилися елеватори зразка 1861 року. Характерною метою функціонування такої інфраструктури зерно-продуктового підкомплексу було забезпечення обсягів зберігання зерна, необхідних для підтримання життєдіяльності держави, тобто для гарантування продовольчої безпеки. Значно менше враховувались економічні аспекти функціонування цієї мережі.

На даний час морально і фізично застарілими є більшість елеваторів, млини та лінії з виробництва круп. Для прикладу розглянемо підприємства борошномельної промисловості, оскільки вони є центральними в інтегральних зв'язках, а серед них "ветеранів" найбільше.

Станом на 1 січня 1991 р. в Україні функціонувало 158 різних підприємств із зберігання зерна, виготовлення борошна, хлібозаводів тощо із загальною потужністю випуску борошна 7,7 млн тонн. Відповідно до програми реконструкції передбачалось вивести з експлуатації борошномельні підприємства потужністю 959,1 тис. тонн. Що стосується введення нових потужностей з виробництва борошна на новій інноваційній основі, то таких у державі в різних програмах до 2008 року не передбачалось. Сучасний рівень ефективності виробництва в агропродовольчому комплексі України протягом пореформених років не дав можливості радикально переобладнати борошномельне виробництво. Основні кроки у переобладнанні

Таблиця 1. Фактичні та прогнозні експлуатаційні параметри підприємств борошномельної промисловості

Періоди введення в експлуатацію	Потужність станом на 01.01.								
	1991			2001			2008		
	кількість підприємств	потужність, тис. тонн	на 1 підприємство	кількість підприємств	потужність, тис. тонн	на 1 підприємство	кількість підприємств	потужність, тис. тонн	на 1 підприємство
до 1990 р.	14	875,2	62,5	7	517,4	73,9	7	517,4	73,9
1901-1920	46	1874,3	40,7	32	1409,8	44	30	1367,7	45,6
1921-1940	21	643,0	30,6	13	506	38,9	13	506	38,9
1941-1945	6	225,5	37,6	5	158	31,6	4	135	33,75
1946-1960	22	903,1	41,1	16	819,6	51,2	15	776,8	51,8
1961-1991	51	3226,9	63,3	48	3151	65,6	48	3151	65,6
Після 1991 р.				5	256	51,2	5	256	51,2
Всього	160	7748,0	48,4	126	6817,8	54,1	122	6709,9	55,0

підприємств борошномельного комплексу, елеваторного господарства та інших виробництв єдиної інфраструктури зерно-продуктового підкомплексу ще попереду. Щоб цю роботу виконувати планомірно та обґрунтовано, її слід здійснювати, спираючись на аналітичні розрахунки, і на їх основі спочатку осмислити всі глибокі перетворення як в агропродовольчому комплексі, так і в інших галузях народного господарства.

Для підтвердження цієї тези звернемося до показників оснащення деяких областей України потужностями з виробництва борошна (табл. 1).

Дані таблиці 1 свідчать, що найстарішим у загальній масі підприємств є Стрийський борошномельний завод Львівської області, який введений в експлуатацію у 1861 р., а найбільш сучасним — Одеський борошномельний завод № 2, введений в експлуатацію у 1988 р. Станом на 1 січня 2002 року в Україні нараховувалось 158 борошномельних підприємств загальною потужністю виготовлення 7,4 млн тонн борошна за рік.

Після завершення в Україні процесів роздержавлення та приватизації виробничих об'єктів у складі ДАК "Хліб України" залишилось 43 підприємства загальною потужністю 2,5 млн тонн борошна за рік, Держкомрезерву — 12 підприємств загальною потужністю 0,8 млн тонн борошна за рік. Решта підприємств (103) потужністю 4,1 млн тонн борошна за рік належить 103 підприємцям у різних формах власності.

За даними статистичних матеріалів та обстежень, лише 41 відсоток (65 підприємств) з усіх борошномельних підприємств більш-менш задовольняє діючі в Україні вимоги ГОСТу до даного виду виробництв, 33 відсотки (53 підприємства) — не-

обхідно зарахувати до категорії таких, що потребують модернізації, реконструкції, а решту підприємств доцільніше вивести з експлуатації, ніж здійснювати їх модернізацію чи реконструкцію.

Підбиваючи попередні підсумки ретроспективного аналізу стану галузі, можна помітити, що вона потребує невідкладного розроблення та втілення у життя державної стратегії розвитку і модернізації підприємств із заготівель та перероблення зерна. Звичайно, що для економіки України не достатньо, наприклад, того, що у минулому році ДАК "Хліб України" розроблено довгострокову програму реконструкції та переоснащення підприємств свого (відомчого) підпорядкування з відносно незначними обсягами зберігання та перероблення зерна. Інші відомства таких програм не розробляють або ж розробляють програми іншого спрямування чи інших стандартів тощо, які не узгоджені із загальною стратегією розвитку зерно-продуктового підкомплексу.

У контексті проблеми, що аналізується, слід звернути увагу на динаміку розвитку зерно-продуктового підкомплексу. Заготівельна борошномельна інфраструктура в державі формувалась протягом майже півтора століття (1861—2008 рр.). Впродовж цього періоду такі підприємства були осередками розвитку соціальної інфраструктури міст і сіл, де вони функціонували. Підприємства цього підкомплексу залежно від попиту на його продукцію пристосовувались до продовольчих замовлень споживачів. У міру зміни кількісної потреби вводились нові підприємства або ж нарощувались потужності діючих. Зростали обсяги та відстані перевезень зерна, борошна тощо. Але в Україні ще не ставалося питання оптимізації регіо-

нального розміщення потужностей цієї галузі. А питання удосконалення об'єктів галузі та всієї зазначеної інфраструктури в сучасних ринкових умовах, як бачимо, надзвичайно актуальне.

Водночас необхідно звернути увагу на факти зволікання у розв'язанні проблеми сучасного переоснащення підприємств зерно-продуктового підкомплексу. Так, ще за радянських часів у схемі розвитку та територіального розміщення борошномельної, круп'яної та комбікормової промисловості і зернових місткостей колишнього Мінхлібопродуктів УРСР на період до 2005 р., що була розроблена Харківським інститутом "Промзернопроект" (Главком з будівництва при державній комісії Ради міністрів СРСР з продовольства та закупівель), зазначалось, що із 173 борошномельних підприємств лише 27 відповідають сучасному технічному рівню. Нині низький технічний рівень більшості підприємств України зумовлює необхідність їх зупинки на реконструкцію та технічне переоснащення. Але потреба країни у борошні змушує експлуатувати їх ще на повну потужність.

Питання реконструкції та майбутнього переоснащення цих підприємств ставились ще під час існування СРСР. Впродовж наступних років справи на краще не змінювались. Ринкові умови змушують переглянути нинішні підходи держави до економічного механізму та умов функціонування всіх підприємств цієї галузі. Підприємства зерно-продуктового підкомплексу потребують невідкладного залучення значних інвестицій у реконструкцію та модернізацію. При цьому залучення значних інвестиційних коштів лише завдяки надходженню їх від роздержавлення та приватизації підприємств цієї галузі безперспективне. Яскравим підтвердженням цього висновку є те, що до цього часу кожний з учасників зерно-продуктового підкомплексу виступає на ринку зерна як ізольована сфера діяльності.

У даній ситуації, коли функціонування підприємств зерно-продуктового підкомплексу таке розбалансоване, навіть інвестиції 2000 р. на модернізацію та реконструкцію в сумі 47 млн грн. не забезпечили відчутних зрушень у цій галузі. В той же час колишні інвестиції (1990 р.) у сумі 137 млн грн. (у порівнянних цінах) також не дали відчутних результатів у підвищенні економічної ефективності функціонування підприємств зерно-продуктового підкомплексу. Для того

часу цих коштів було надзвичайно мало, оскільки підприємства галузі, як відмічалось у зазначеному проекті схеми розміщення, не відповідали рівню технічного оснащення навіть підприємств колишнього СРСР, а тим більше — потребам сьогодення дня і нашим намаганням вийти на рівень міжнародних стандартів.

До речі, наявні проблеми розвитку АПК України зумовлені ще й відсутністю стабільних, експортних ринків. Нині ж вони — тимчасові. На жаль, Україна має певні розбіжності в стандартах на зерно з країнами — можливими імпортерами зерна з України. Так, наприклад, стандарти на зерно в Україні і в європейських країнах мають такі розбіжності. Порівняння мінімальних вимог до якості продовольчої пшениці відповідно до міжнародного стандарту ISO 7970-1989 і вимог до закупівель в інвестиційний фонд ЄС та згідно з ДСТУ 3768-98 "Пшениця. Технічні умови" свідчить про те, що за такими показниками, як вологість та натура український стандарт є значно вимогливішим. Водночас порівняння граничних рівнів максимальних обмежень за зерновою і смітною домішками та за зараженістю шкідниками, а також за числом падіння свідчать про дещо нижчі вітчизняні вимоги щодо забезпечення конкурентоспроможності української пшениці. Так, згідно з міжнародним стандартом ISO 7970 смітна домішка не повинна перевищувати 12 відсотків, тоді як в українському стандарті вміст зернової домішки допускається до 15 відсотків. Згідно з міжнародним та європейським стандартами продовольча пшениця повинна бути без живих комах-шкідників, в цей час українським стандартом допускається наявність хлібних кліщів у зерні не вище II ступеня зараженості.

ВИСНОВКИ

Проаналізовані у даній статті матеріали дають змогу зробити такі висновки.

1. Враховуючи величезну масу помилок, допущених у нашій державі під час формування стратегії розміщення сільськогосподарських культур, у тому числі і зернових (озимої пшениці), а також дані наукових розробок, напрацьованих науковими установами України протягом повоєнних років, необхідно здійснити заходи щодо раціонального розміщення сільськогосподарських культур у зонах, які найбільше відповідають біокліматичному по-

тенціалу регіону та зернових культур.

2. В умовах запровадження та дії ринкових відносин слід відмовитися від концепції розв'язання тих чи інших проблем лише за рахунок окремих локальних заходів. Нам необхідно запроваджувати комплексний підхід до розв'язання спільних проблем єдиною системою виробництва, зберігання, переробки та реалізації продукції, особливо щодо залучення інвестицій в зерно-продуктовий підкомплекс. Фінансові вливання в кожну з підгалузей зерно-продуктового підкомплексу скуповуються сумарними (інтеграційними) результатами від реалізації кінцевої продукції — борошна, крупів, хлібобулочних виробів тощо у роздрібній торгівлі.

3. Нині діюча мережа зернопереробних і хлібопекарських підприємств, елеваторів тощо потребує значного удосконалення, особливо з питань їх регіонального розміщення, будівництва нових сучасних потужностей, модернізації та реконструкції діючих, інноваційного їх відтворення та інтегрування як у межах підкомплексу, так і в аграрній сфері в цілому.

Література:

1. Закон України "Про зерно та ринок зерна в Україні" від 04.07.02. — № 37. — IV. Ст. 10, 78, 79.
2. Державний комітет статистики // www.ukrstat.gov.ua.
3. Наказ Державного комітету земельних ресурсів від 5 листопада 1998 р. № 377.
4. Звіт з кількісного обліку земель України на 1 січня 2008 р., (форма № 6 б-зем).
5. Статистичний збірник "Сільське господарство України" за 1990 рік // Держкомстат України. — К., 1991.
6. Статистичний бюлетень "Збір урожаю сільськогосподарських культур, плодів, ягід та винограду в регіонах України на меліорованих землях у 2007 році" // Держкомстат України. — К., 2008.
7. ДСТУ: 3768:1998 "Пшениця. Технічні умови", Держспоживстандарт. — К., 1998.
8. ДСТУ: 3768:2004 "Пшениця. Технічні умови", Держспоживстандарт. — К., 2004.
9. ДСТУ: 4522:2006 "Жито. Технічні умови", Держспоживстандарт. — К., 2008.
10. Наказ Державного стандарту України від 28 травня 2004 р., № 98.

Стаття надійшла до редакції 22.04.2009 р.